

Posudek dizertační práce:

Mgr. Michal Horáček, *Habitus hazardního hráče. Etnografická rekonstrukce radikální alternativy v období reálného socialismu*, Praha 2011.

Předkládaná dizertační práce Mgr. Michala Horáčka přináší etnografický rozbor pražského hráčského milieu zhruba v období let 1970 až 1989 („svět, ustavený v Československé socialistické republice hazardními hráči“, s. 15). Ohniskem autorova badatelského zájmu je přitom „logika hráčského jednání“, respektive „hráčský habitus“, jak se konstituovaly v pražském subkulturním prostředí v průběhu sledované epochy. Ačkoliv se jedná o badatelský předmět empiricky již neexistující, časově uzavřený, a navíc ještě všeobjímající společenský kontext – státně-socialistická diktatura – již rovněž patří minulosti, neprezentuje autor svou studii jako práci historickou. Činí tak proto, že historický diskurs o nedávných dějinách považuje za příliš úzký, mluvící jedním dominantním hlasem a postrádající to, co je podle jeho názoru pro kritický dějepis konstitutivní – tedy pluralitu pohledů a charakter *rozpravy*. Odmítá dějiny „shora“ jakožto svého druhu *master narrative* („Jediné dějiny“, s. 18) omezený na hlavní vývojové linie, přelomové události a rozhodující postavy. Jedná se tedy o plédoažer za radikálně integrální pojetí dějin: „Hlasuji pro to, aby bylo připuštěno vše, co může osvětlit sociální konflikt doby.“ (s. 18).

Metodologicky se studie opírá zejména o novější sociální antropologii, která od staršího konceptu zúčastněného pozorování (*participating observation*) postoupila k metodě pozorovací účasti (*observing participation*). Autor kriticky shrnuje dosavadní antropologickou literaturu k tematice her a hráčského prostředí, kdy mj. kritizuje Geertzův známý esej o balijských kohoutích zápasech za jeho spekulativní, protože ryze vnější přístup (s. 25). Za vzor naopak autorovi slouží mj. práce Bourdieuova žáka Wacquanta, jenž provedl etnografii boxerského milieu vyloučených komunit v Chicagu.

Vlastní badatelská část práce je rozdělena do dvou vyprávěcích pásem: na „příběh zevnitř“, a „příběh zvenčí“. Části nazvané „příběh zevnitř“ ve formě literárního líčení čtenáři přibližují dějové prostředí autorovy etnografie, vykreslují hlavního aktéra příběhu, poštovního zaměstnance a autorova „guru“ Kožíška a uvádí čtenáře v průběhu tří dnů do časoprostoru hráčského prostředí „normalizační“ Prahy. Vypravování je vedeno personální *ich*-formou a má převážně narativní, nediskursivní povahu: čas vyprávění a čas vyprávěný tu postupují více méně souběžně, čímž autor podtrhuje charakter této části práce coby

„zprávy“. Jen tu a tam přerušuje vypravěč tok děje retrospektivními úvahami („Během sedmdesátých a osmdesátých let jsem v Praze poznal takových bytů desítky, možná až dvě stovky“, S. 82, apod.) či kontextualizací („společnost, která sama sebe definovala jako ‚tábor míru a socialismu‘ stojící v ostré dichotomii proti táboru ‚imperialismu‘, pracovala s obrazem ‚na naší straně barikády – na opačné straně barikády‘“, s. 61).

Autorova rekonstrukce tří dnů v hráčském živlu nám nabízí tři perspektivy na časoprostor, habitus a samotnou partikulární racionalitu hazardního hráčství. Ústředním dějištěm prvního „příběhu zevnitř“ je pražská kavárna U Nováků. Pestrý hráčský svět s jeho rituály a specifickým argotem autor rekonstruuje s brilantní přesností a do sebemenších podrobností. Jsme tu prováděni labyrintem hráčských strategií a nepřehlednou spleť hráčských metod. Jako ustřední tezi kapitoly lze vyvodit smysl pro autochtonii hráčského světa, který podléhá zcela jiným pravidlům než svět nehračský. Vypravěčsky podtrhuje autor tuto dichotomii občasným odkazem na reálně socialistický kontext, zejména na jeho estetiku a sémantiku. Pozoruhodný je zejména popis sociálního profilu hráčů jakož i tvrzení, že právě hráčské prostředí bylo alternativním světem, v němž hierarchie a kolektivní identity nehračského světa přestávaly platit. Oba světy odlišuje i jiný časový režim – rychlý a nepředvídatelný svět hry tu stojí v protikladu k pozvolnému světu reálného socialismu řídicímu se „zákonitostmi historického vývoje“. Hráčské milieu je zároveň světem v klasickém smyslu bezčasovým, nedějinným: jeho dějinná paměť se odvíjí výlučně od dějin jeho samého („Samotnou heydrichiádu, válku, komunistický puč, gottwaldovskou hrůzovládu, chruščovovské tání a osmašedesátý rok jsem neslyšel probírat nikdy; herní svět je po způsobu učitele vykázal do kouta jako vyrušující nezvedence“, S. 80). Germanismy prosycený argot (*alte šůle, fírfach, gégner, mangelka, plajte* atd.) odkazuje na zlatý věk kdesi dávno v minulosti. To ovšem v žádném případě neznamená, že by hráčský svět byl nostalgický.

Navazující „příběh zvenčí“ se obrací k analýze podstaty hry, zejména co do vztahu k penězům. Zde autor komentuje příslušné pasáže z klasiků kulturních a společenských věd od Simmela a Benjamina přes Huizingu a Boase až po Goffmana. Ačkoliv uznává roli peněz coby spojovacího činitele mezi světem hry a nehry, odmítá zároveň přímočaré ekonomistické interpretace: „‘Pozdější život’ hráče tedy peníze ovlivňují, nikoliv však jako život konzumenta materiálního přepychu, nýbrž právě jako život hráče. Po výhře touží a o výhru usiluje, ale pokud jí dosáhne, je pro něho ‚výživou‘, která mu umožňuje v hráčské existenci pokračovat.“

(s. 89). Máme tu tedy co do činění s radikálně autochtonním sociálním prostředím, v němž zvnějšku vypůjčené komunikační prostředky (peníze, jazyk) dostávají odlišný, specifický význam. Hráčské prostředí zavrhuje tradiční buržoazní hodnoty a vytváří vlastní „hodnotový režim hazardní hry“. Ne náhodou vedou kořeny hazardu k hodnotovému režimu evropské aristokracie, jenž kontrastuje s hodnotovým režimem buržoazním („symbolické očišťování peněz“, s. 91). V hráčském prostředí, ať aristokratickém, romském nebo pozdněsocialistickém, jsou „peníze reprezentovány především jako prostředek triumfu nad jinou, ne-herní reprezentací peněz.“ (s. 94) .

V reálném socialismu (zde se autor opírá mj. o klíčové práce Jonathana Zatlina a Kathrin Verdery) se sice vytvořil specifický vztah k penězům, jejich tradičně „buržoazní“ chápání jakožto „sociálně ratifikované médium hodnoty“ se však v podstatě nezměnilo. Mohu-li převést autorovu tezi na jednoduchou formuli, byl hráčský svět alternativou vůči socialistickému ne-hernímu světu stejně tak jako jí byl vůči světu buržoaznímu. Za těchto podmínek se tedy utvářel „hráčský habitus“, jenž se vyznačoval zejména uzavřeností do vlastního, neutilitárního hodnotového systému (Huizinga), akceptováním rizika a nepředvídatelnosti, specifickými formami symbolického kapitálu (např. nedát na sobě znát zklámání z prohry), převahou ideálního nad materiálním jakož konečně i orientací na jiný časový režim – tj. na režim dočasnosti stojící v protikladu k časovému režimu pozdního socialismu, určovanému odkazy na trvalost, věčnost a rozvoj (nacházíme se přece ve světě brežněvovského „rozvinutého socialismu“). Alternativní je i osobní identita aktérů v hráčském prostředí, jež je potvrzována dočasnou suspenzí občanských jmen či povolání. Hráčské prostředí je prostředím nehierarchickým, mociprostým („*herrschaftsfrei*“, jak by řekl Habermas), disponuje za to ale důmyslnými, s pedantskou přesností dodržovanými rituály.

Socialismus je přitom zobrazován jako šedá folie kontrastující s pestrým životem hráčským, jako oprýskaný kolorit, v němž nebylo co konzumovat a nosily se silonové, zdravotně závadné punčochy. Na druhou stranu tu bezbarvost funguje jako svého druhu dobový kód, jenž jakoby naznačuje blízkost se světem nehráčským: vnějšková pestrost je v hráčském prostředí vnímána s nedůvěrou až opovržením. Autor, věren bourdieuvské dialektice pole a habitu, problematizuje interakci mezi širším kontextem reálného socialismu, polem hazardní hry a utvářením habitu (s. 122), zůstává ale zdrženlivým ve snaze nalézt jednoznačnou odpověď, zejména co do zásadního vztahu mezi zhroucením socialismu a rozpadem hráčského světa. Řešení naznačuje na straně 129: „pokud ho (hráčské prostředí,

P.K.) mohlo něco ohrozit, pak to byl nikoliv zájem, ale naopak nezájem o něj ze strany mocných.“

V druhém „příběhu zevnitř“ se ocitáme ve „Spalovačově“ bytě na Malé Straně u karetní hry zvané *teta*. Z veřejného prostoru kavárny se tak dostáváme do intimity soukromého prostoru hráčského, která má ale jinou povahu než „normalizační intimita“, jak se utvářela od počátku sedmdesátých let. Autor zde líčí karetní svět s jeho verbální dynamikou a specifickým pojetím časoprostoru. Ryze hazardní *teta* reprezentuje „manichejskou dichotomii“, jakož i dynamiku herního procesu a vůbec celého herního světa (s. 135). Sekvence ze Spalovačova bytu dále prohlubuje náš vhled do sociální skladby aktérů, do specifických rituálů jakož i ekonomického zázemí hráčského prostředí. Autor se v následujícím výkladu věnuje především odlišnému chápání času, rozebírá prožitek hráčské „závratí“ a hráčských vášní. Zdůrazňuje přitom rozdíl mezi vnitřním a vnějším vnímáním „hráčské racionality/iracionality“ a hlásí se k Bourdieuovu (vlastně weberovskému) předpokladu, že každé sociální jednání má svou vnitřní racionalitu, svůj vnitřní smysl. Konkrétně spočívá tato racionalita ve svébytném pojetí časovosti, jež se vyznačuje odlišným vnímáním synchronicity (s. 162), důrazem na kontingentnost událostí a zpochyňováním racionální příčinnosti.

Třetí pohled zvenčí má autobiografický ráz. Vypravování tu podtrhuje nejen kontrast, nýbrž i prolínání mezi oficiálním světem a světem hry: vnější historické podmínky tu působí coby ferment ulehčující autorovi volbu hráčské „alternativy“. Příkladová studie o sázení „na Maďary“ dokládá, jak hráči s důmyslnou strategií využívali oficiálních struktur ke sledování vlastních cílů (viz „pronájem“ sázkové kanceláře ve Smečkách). Autor interpretuje tyto strategie na pozadí reality normalizační každodennosti, ve které byly převládajícími postoji údajně „eskapismus“ a „vnitřní emigrace“. Volba světa hry však tímto pasivním eskapismem, vylučujícím jakoukoliv akci, v žádném případě nebyla. Naopak, hráčská obrazotvornost zahrnovala elementy umožňující změnu, byť zde nešlo o politický záměr v klasickém smyslu. Svou čirou existencí jako radikální jinakost a radikální výsměch představovala hazardní hra neintencionální alternativu vůči stávajícím poměrům. Zde se jedná o dle mého soudu klíčový argument práce, jenž se dotýká vztahu mezi autorovou mikroskopickou etnografií a všeobíhající problematikou společensko-politické změny: „Soudím, že ačkoli (hráčský svět, pozn. P.K.) změnu systému deklarativně nenavrhne a nejednou se dokonce snaží s ním co

nejnenápadněji splynout, svým konáním jej odmítá a rovněž se vystavuje následkům, které z tohoto odmítnutí plynou.“ (s. 204).

Radikální alternativou bylo hazardní hráčství i z hlediska ekonomického, když se vymezovalo vůči – pro socialistickou ideologii ústřednímu – pojmu práce. Ekonomické prolínání s okolním světem bylo přitom omezené: peníze mají cirkulovat ve hře a ne se utrácet. Autor se vrací ke kritickému hodnocení modernistických názorů na hazard a riziko a vyzdvihuje rozpor mezi hazardní hrou a pozdněnovověkou buržoazní morálkou, do níž zapadá i hodnotový řád reálného socialismu (s. 232). Zároveň ale přiznává, že současný kapitalismus stále více přebírá prvky herní racionality, o čemž svědčí mj. pronikání hráčské rétoriky do jazyka pozdního kapitalismu i do sémantiky neoliberálního vládnutí. Symbolika nahodilosti, hry a nepředvídatelnosti jakoby obrážela celkový smysl pro nejistotu soudobé společnosti a politiky. V úplném závěru autor shrnuje základní komponenty hráčského habitu, mezi něž řadí specifické chápání času, smysl pro egalitářskou pospolitost, okázalé pohrdání penězi ve smyslu funkcionální racionality; zároveň relativizuje univerzální povahu hráčského prostředí v různých historických kontextech. Zatímco pražské hráčské prostředí bylo alternativou reálněsocialistického režimu, herní prostředí Las Vegas alternativu režimu neoliberálního nepředstavuje: odlišnost kontextů je zde přílišná.

Celkově lze prohlásit, že pan Horáček zpracoval doposud dějepisem, sociologií i antropologií opomíjený badatelský předmět a navíc k němu přistoupil originálním způsobem, vycházejícím z četných teoretických a metodologických inspirací. Práce má tu a tam spíše formu eseje; to ale nesnižuje její badatelskou hodnotu, nýbrž vhodným způsobem znázorňuje dotyčnou otázku či argument. Z hlediska soudobých dějin – budu vycházet ve své kritice z měřítek své vlastní disciplíny – však vyvstává několik problematických aspektů, které, domnívám se, bude třeba během disputace objasnit. Zároveň je pojímám jako doporučení pro pozdější publikaci dizertace.

1. Otázky vyvolává již sama metodologická perspektiva práce, a to se zřetelem k její interdisciplinární povaze mezi historií a antropologií. Zdá se mi, že autor zužuje historii na konvenční politické dějiny. Problematickým se jeví jeho zdůvodnění antropologické perspektivy, již mu údajně vnutila „sama povaha referenční reality“. Zvolená „referenční realita“ by však mohla být velmi dobře zpracována i jako látka soudobých dějin, a to v rámci dějin všedního dne či dějin sociálních, které se snaží rekonstruovat utváření společenských a

mocenských struktur, když se zaměřují na jednání a sémantiku v každodenním životě. Zde mohl autor vzít v potaz vývoj historiografie každodennosti v posledních dvou desetiletích jakož i příslušné diskuse o okrajových skupinách, asociálním jednání atd.

Obecně vzato považuji autorovo rozlišení mezi historií a antropologií za zbytečně příkré, zejména tam, kde dějepis klade na roveň ideologizujícím metanaracím, jež mluví „jedním hlasem“. Historie, alespoň v západním intelektuálním okruhu po všech těch kulturalistických a lingvistických „obratech“, již dnes není teleologickým velkovyprávěním, které čte vývoj od konce, nýbrž otevřeným, decentrovaným příběhem, zdůrazňujícím vnitřní ambivalenci historických aktérů a nepravidelnost vývoje; v tomto smyslu autorovo přirovnání dějepisu k vycpané veverce poněkud kulhá. S antropologií historie sdílí snahu o pokud možno nejširší kontextualizaci a interpretaci na základě vlastních podmínek zkoumaného předmětu. Odlišnost vidím ne tak v badatelské metodě, nýbrž ve formě podání, kdy historie více usiluje o postižení všeobecných změn společensko-politických struktur a větší důraz tak klade na chronologii společenských procesů. Historie konec konců ani vlastní metodou nedisponuje, pomineme-li základní praktiky *dějepytu*, jež není ničím jiným nežli filologickou kritikou psaných pramenů, a *dějepis*, jež je souborem narativních pravidel utváření historického textu. Co má historie navíc, to převzala výlučně od jiných společenskovědních a humanitních disciplín, včetně antropologie. Zde mohl autor podle mého soudu více zohlednit to, co obě naše disciplíny v uplynulých dvaceti, třiceti letech spojovalo a kde došlo k plodnému dialogu. „Historická antropologie“ je tu *nomen omen*.

A navíc: Vždyť to konec konců byly dějiny samy, které autorovi dodaly předmět jeho bádání a studii vůbec umožnily: „Nebýt zhola nečekaného vývoje, který vedl k pádu komunistického impéria, prožil bych celý život jako hazardní hráč a žádnou zprávu, natož etnografickou, bych o tom nepodal.“ (s. 30). Historická dimenze, tedy právě snaha propojit každodenní praktiky, které samy o sobě nemají dějinný smysl („*Geschäfte*“, jak říkal Droysen), s „vyšším“ časoprostorovým řádem epochy, se jako červená nit táhne celou studií. Historickou je předkládaná práce i z toho důvodu, že oba světy autorova příběhu – jak hráčské *mileu*, tak i reálný socialismus – jsou dnes nejen minulostí, nýbrž nadto i historicky odcizené, jsou nám chronologickým „jiným“.

2. Vzhledem k formě „podání“ spatřuji jistý problém – znovu podotýkám: má kritika je vedena metodickými hledisky dějepisnými – v rozlišení obou vyprávěcích pásem a tím i

analytických perspektiv. Je vypravěč „zevnitř“ a „zvenčí“ vlastně tatáž osoba? Líčení je v obou případech vyvedeno v neměnné personální ich-formě, což ještě více ztěžuje určení hranice mezi oběma rovinami. Základem badatelské práce ve společenských vědách by měl být analytický odstup od zkoumané empirické skutečnosti, jenž se promítá i do specifického narativního režimu vědeckého vypravování. Není proto zcela jasno, jak má čtenář pohled „zevnitř“ vlastně chápat: je z hlediska kritické analýzy badatelovým historicko-etnografickým materiálem, nebo analytickou rozpravou? Pokud je materiálem, historickým či etnografickým pramenem, měl by autor doložit jeho formální verifikovatelnost a *snažit se* tak přimět své kolegy, aby „věřili“ v jeho autenticitu a relevanci (akt, který by se dal nazvat *suspension of disbelief*). Ego-dokumenty i orální dějiny jsou dnes v soudobých dějinách považovány za zcela legitimní prameny (ne vždy tomu tak bohužel bylo), platí pro ně ale stejná pravidla verifikovatelnosti jako u tradičních pramenů.

Zdůrazňuji: nejde mi o pozitivistickou „reálnost“ popsaných událostí, nýbrž o formalizovanou „objektivitu“ badatelského diskursu. Jinak řečeno, autor by měl podle mého názoru více pootevřít dvěře do své pracovny a odkrýt principy, jimiž se při psaní své „zprávy“ řídil; historik i etnograf, na rozdíl od romanopisce, jsou konečně povinni seznámit kritického čtenáře s metodami a způsoby, jak jejich líčení vznikalo. Trváme-li na nepřehledné spleti poznámek odkazujících k nesrozumitelným archivním signaturám, starým publikacím, zápisům v etnografickém deníku či ke „kvalitativnímu“ interview, nečiníme tak z naivní víry v „autentičnost“ popisovaného, nýbrž proto, abychom zpřístupnili text kritickému diskurzivnímu zkoumání. Převeďme na jednoduchou otázku: co jsou autorova etnografická „data“ a „historické „prameny“ a jak s nimi bylo nakládáno? Vycházel-li autor z vlastního archivu, měl by jej popsat. Jsou-li základem studie osobní deníky a zápisky: jaký mají charakter, jak vznikaly, za jakým účelem a v jakém kontextu? Prováděl autor interview, pokud ano, s kým? Jinými slovy, i egodokumenty je nutno historizovat. Kritická četba práce je poněkud ztížena také tím, že spíše než přísným výkladem praktik a sociálních vztahů, jimiž bylo hráčské prostředí utvářeno, je i „příběh zvenčí“ místy tak trochu divokým tancem obratně uchopených vjemů, který tu autor rozvířil kolem svých hrdinů.

3. Z hlediska celkové interpretace i závěrečných tezí nám autor dle mého názoru zůstal dlužen systematictější shrnutí toho, co pozdněsocialistický „hráčský habitus“ vlastně byl, jaký byl jeho dialektický vztah k „hráčskému poli“, jakož i – vzhledem k významu, jaký mu

autor připisuje v průběhu celé studie – k širšímu kontextu československé „normalizace“. Předně by bylo třeba přesněji vystihnout co habitus je a co není: problematická se mi jeví autorova diskuse – pokud ji čtu správně – hráčského habitus coby „masky“ resp. „role“ (s. 119-120), která podle mého názoru ne zcela konvenuje s pojmem habitus, jak jej razil Bourdieu. Habitus je historicky akumulovaný, internalizovaný a tudíž nerefektovaný produkční princip; vylučuje tedy možnost jakéhokoliv „střídání“ (ve smyslu „nasazování masek“ nebo „převlékání kabátů“ apod.). Je také zpravidla vázán na společenskou třídu. Abychom použili Bourdieuova oblíbeného příkladu, maloburžoazního habitus: není nikterak vyloučeno, aby si i maloburžoza osvojil jisté sociální praktiky, které bývají tradičně vyhrazovány velkoburžoazii nebo vzdělanectvu, např. golf nebo návštěvování moderní galerie. Nicméně specifický způsob vykonávání těchto praktik (např. nadměrná horlivost ve snaze dosáhnout velkoburžoazních norem) maloburžoazní habitus nakonec stejně odhalí. V kontextu předkládané dizertace se tedy lze tázat: mohl hráč svůj neherní habitus v šatně U Nováků prostě odložit a vyměnit jej naráz za habitus hráčský? Byl tento nehierarchický svět hráčských bytů, kaváren a sázkových kanceláří skutečně *trvale* strukturujícím „polem“?

Tím dospívám k ústřední otázce výkladu historické změny, bourdieuovsky řečeno: reprodukuje habitus stávající struktury, nebo je naopak transformuje? Kdy se habitus takříkajíc odděluje od pole? S tímto problémem se pojí otázka autorem zdůrazňované radikální autonomie hráčského milieu, jeho chápání coby „radikální alternativy“ vůči „režimu“. Vycházejí z novějšího pojetí reálněsocialistické každodennosti (Yurchak, německé *Alltagsgeschichte*) si dovoluji formulovat a k diskusi předložit tezi, že hráčské prostředí nebylo ani tak „radikální alternativou“ jako spíše kvintesencí společnosti reálného socialismu. Autorovo tvrzení, že na rozdíl od většinové společnosti, jež se po potlačení pražského jara uchýlila do „vnitřní emigrace“ či zvolila jinou formu pasivního eskapismu, vychází z binárního pojetí identity v socialismu (např. „podpora režimu – opozice“, „pravda – ideologie“, „útlak – svoboda“), které právě sociální antropologie – na rozdíl od historické vědy, dlouhou dobu utopené v černobílých, myšlenkově sterilních šablonách – úspěšně zpochybnila, když poukázala na mnohvrstevnatost a ambivalentnost každodenního postojů socialistických občanů. Jednoznačné, zpravidla binárně proti sobě namířené identity jsou spíše ex-post konstrukcemi, které byly skutečnému pozdněsocialistickému habitus většiny obyvatel vzdáleny. Když autor např. na straně 104 charakterizuje hráčskou kariéru jako „radikální alternativu“ vůči „okupačnímu totalitářskému režimu“, přisuzuje historickým

aktérům binární postoje, jež dle mého soudu ve skutečnosti nemuseli sdílet. Uchyluje se tak k ustálenému klíší, které dominovalo českému diskursu o socialismu v devadesátých letech, podle něhož většina obyvatel socialismus odmítala a „jen navenek“ se chovala konformně. Jistě, doma se nadávalo a poslouchaly se „štvavé vysílačky“. Jistá je však i současná enormní obliba dietlovských seriálů a normalizační popkultury vůbec jakož i široké spektrum každodenních praktik, z nichž je zřetelné, jak si společnost novou situaci aktivně osvojovala.

Vyjevuje se tak neudržitelnost konstrukce jednoznačných identit „pro a proti“ – lidé prostě poslouchali Karla Gotta nebo sledovali „Ženu za pultem“ a zároveň poslouchali Svobodnou Evropu. Nepovažovali to za „nenormální“ a také pro stabilitu komunistického diktatury to nebylo nic znepokojujícího. Existoval jistý základní konsensus o „normálním životě“ v socialismu, který byl definován velmi vágně, jako jakási „doxa“ určující pravidla toho, co je možné a záhodné a co nikoliv (například mít chalupu, moci jezdit na vodu nebo na čundr a mít prostě svatý pokoj). Že kdosi v ústraní poslouchal *Hlas Ameriky*, režimem samo o sobě neotřásl, dokud byl zachovávan normalizační konsensus spočívající ve vnější reprodukci vágních ideologických forem navenek a současně ve svébytné reinterpetaci těchto forem v soukromém mikrosociálním světě. Abychom uvedli i jiné příklady: také Erich Honecker si uvědomoval a dokonce i veřejně připouštěl fakt, že drtivá většina obyvatel NDR každý večer v osm usedala k západoněmecké *Tagesschau*, aniž by se musel strachovat z možné delegitimizace vlády SED. Stejně tak nikdo nebral vážně *obsahy* Brežněvových projevů, protože jejich neměnná, cyklická forma odkazovala na jejich performativní, nikoliv konstativní funkci: byla to právě bezobsažnost oficiálního jazyka, která přispívala ke stabilitě reálného socialismu.

Z tohoto hlediska by si práce mohla položit otázku, jakých konkrétních forem nabýval tento „normalizační konsensus“ v hráčském prostředí, jež bylo svou podstatou výrazně *nepolitické*, ale právě svou radikální nepolitičností mohlo být pro režim paradoxně hrozbou. Herní milieu tak vykazuje podobné rysy jako subkultury, které v *Everything was forever until it was no more* analyzoval Alexei Yurchak, jako např. lenigradští „nekro-realisté“ a další bohémské skupiny, které tím, že vyvinuly svébytný, ideologickými kategoriemi sotva postižitelný jazyk, působení ideologie eliminovaly a vytvořily tak mentální podmínky pro rozklad reálného socialismu.

Tuto problematiku lze shrnout do následujících otázek: Co měl hráčský svět „U Nováků“ se státním socialismem vlastně *společného*? Jak byl utvářen specifickými

podmínkami tzv. „normalizace“? Jedná-li se v případě hráčského milieu o autochtonní sociální prostředí, jež přežilo všechny předešlé „převraty“, proč mu zlomily vaz právě pád reálného socialismu a restaurace kapitalismu? A naopak: co nám etnografie hráčského prostředí, tento pohled na „režim“ z jeho okraje, může říci nového o povaze reálného socialismu a jeho pádu?

Tyto komentáře jsou zamýšleny především jako podněty do disputace. Celkově ale není pochyb o tom, že předkládaná práce má pionýrský charakter, a to nejenom v českém kontextu (dokonce ani v tradičně velmi pokročilém bádání o východoněmecké NDR mi podobná práce není známa). Studie by proto měla být po případném přepracování v každém případě publikována, pokud možno v angličtině, aby tak mohla rozšířit stávající historicko-antropologickou diskusi o pozdním socialismu a postavit se tak po bok studií Verdery, Zatlinovým, Yurchakovým, pracem z provenience německých *Alltagsgeschichte* či v československých souvislostech novějším pracem Pullmannovým a Krapflovým.

Úhrnem lze říci, že práci pana Horáčka se nám do rukou dostává z formálního hlediska snad poněkud nekonvenční, myšlenkově však nesmírně bohatá a interpretačně nápaditá studie. Lze předpokládat, že na nás čeká velmi podnětná *viva voce*, v níž by měl autor objasnit výše zmíněné metodické a narativní problémy, které v textu podle mého soudu nejsou dostatečně pojednány. Přes tyto otevřené otázky jsem toho názoru, že předkládaná práce jednoznačně splňuje podmínky pro udělení doktorského titulu PhD, a jejímu autorovi k tomuto badatelskému výkonu upřímně blahopřeji.

Prof. Dr. Pavel Kolář

Berlín, 26. srpna 2011